

УДК 811.161.2'81-25'342.9

Віра Шелудько

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В МОВЛЕННІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ НА ТЛІ ЇХНЬОЇ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ

Розглянуто ставлення державних службовців Києва та Полтавщини до своїх мовних помилок за умов українсько-російського білінгвізму у зв'язку з визначенням рівня їхньої

мовної свідомості. Проаналізовано кількісні показники вживання інтерферентних слів в інтерв'ю держслужбовців загалом та окремих фрагментів зокрема. Визначено особливості інтерференції цієї професійної групи.

Ключові слова: білінгвізм, координативні білінгви, субординативні білінгви, інтерференція, суржик, мовна свідомість

Державний службовець є ключовою фігурою у формуванні якісної комунікації між державою та громадянином. Його мова в офіційному спілкуванні має бути взірцевою, адже для більшості держслужбовці є представниками бюрократичної еліти, мова яких має бути бездоганною, без будь-яких мовних огріхів, помилок. Люди на них рівняються, тиражують помилки, зроблені під час офіційно-ділової комунікації, повторюють мовні новотвори тощо. Це впливає на стан культури української мови у суспільстві загалом. Крім того, ситуація ускладнюється неконституційним перманентним вимушеним українсько-російським білінгвізмом і постійною взаємодією мов як у межах колективу, так і в свідомості тієї самої особистості. За таких умов важливим є не тільки вибір держслужбовців щодо власне мови спілкування, а й їхня компетентність у кожній з мов, передусім в українській.

В українському мовознавстві на проблеми мови державних службовців внаслідок білінгвізму вказували Л. Т. Масенко [Masenko], О. І. Козієвська [Koziyevs'ka], І. М. Плотницька [Plotnyts'ka] та ін. Однак жодна з праць не вивчає безпосередньо інтерференцію сучасних українських державних службовців системно та цілісно.

Метою нашої розвідки є аналіз ставлення державних службовців Києва та Полтавщини до мовних помилок за умов українсько-російського білінгвізму у зв'язку з визначення рівня їхньої мовної свідомості.

Державні службовці під час офіційного / неофіційного професійного, а також родинного спілкування використовують переважно дві мови. За результатами нашого опитування [Shelud'ko] серед держслужбовців-киян 47,4 % респондентів комфортно спілкуються обома мовами, 36,3 % – українською, 10,5 % – російською, 4,2 % – у межах одного речення схильні вживати українські та російські слова, фразеологізми тощо. Майже такі самі показники і серед держслужбовців-полтавців. Близько 88 % опитаних киян, які вказують на вільне володіння українською та російською мовами і в такий спосіб зараховують себе до координативних білінгвів, зазначають, що на практиці послуговуються обома мовами (за офіційних та неофіційних умов, родинного та позародинного спілкування тощо). Проте тільки 52,6 % з них здійснює комунікацію комфортно і українською, і російською мовами, тобто лише близько половини держслужбовців-киян з тих, хто оцінив себе як такого, що вільно володіє двома мовами, насправді є координативними білінгвами насправді, а інші – субординативними на користь української (36,0 %) або на

користь російської мови (10,2 %). Схожа ситуація і в Полтавському регіоні, де половина з тих, хто вказав на вільне володіння українською і російською мовами, насправді є координативними білінгвами, 40,4 % – субординативними білінгвами на користь української мови, а 8,6 % – на користь російської.

Субординативним білінгвам важко переходити на мову, яка є для них менш комфортною, не залишаючи слідів першої мови в другій, водночас не можливий вплив другої мови на мовлення першою. Залежно від кількості таких слідів у мовленні держслужбовців ми можемо кваліфікувати їх як носіїв або інтерференції, або суржику. Однак ми не можемо однозначно стверджувати, що держслужбовець, який у межах одного речення у конкретному відрізку мовлення вживає поруч з українськими словами російські фразеологізми та інші елементи мови чи навпаки, є носієм українсько-російського чи російсько-українського суржику. Це пов'язано з “інтерференційним порогом” [Masenko : 10]. За інтерференційним порогом постає суржик “у двох термінологічних іпостасях: українсько-російський та російсько-український” [Stavyts'ka : 68]. Українсько-російський суржик утворюється на основі стихійного переходу з базової мови української на російську, а російсько-український – з базової мови російської на українську.

Якщо історично стихійний перехід з української мови на російську відбувався внаслідок “впровадження російської мови в адміністративно-управлінську сферу й освіту” [Masenko : 12], то зараз частково ми спостерігаємо зворотний процес. Російськомовні в повсякденні держслужбовці намагаються пристосуватися до українськомовної термінології державного управління, до вимог ведення документації тощо нерідко без системних знань з української мови. Вони могли свого часу вивчати українську мову в навчальних закладах, але не використовували її та не мали українськомовної практики, держслужбовці старшого віку здебільшого здобували фахову, а дехто і базову освіту російською мовою. Цілком закономірно, що мові держслужбовців властиві “порушення мовних норм у різних пропорціях” [Masenko : 64].

Загалом умовно межу між суржиком та інтерференцією О. В. Шевчук-Ключева визначає на рівні 20 % порушень норм однієї мови під впливом іншої, адже якщо кількісний показник деформації тексту перевищує 20 %, то це свідчить про прояви процесів українсько-російського мовного змішування, оскільки помилки інтерференційного характеру будуть з'являтися відразу на кількох рівнях мовної системи [Shevchuk-Klyuzheva : 112 – 113]. Проте, на нашу думку, зважаючи на умовність межі, ми маємо враховувати орієнтовну похибку хоча б у 5 %. Тому держслужбовці, які мають у своєму українському мовленні понад 25 % помилок під впливом російської мови, можуть бути носіями суржику як вияву “гіперінтерференції” (цит. за [Kalita : 164]). Однак під час кваліфікації мовлення як суржикового чи інтерферованого варто

враховувати, чи розрізняє мовець дві мови – два мовні коди, оскільки “мовну поведінку двомовця регулює механізм перемикавання коду, який не дозволяє йому змішувати мови, натомість у носія суржику цей механізм зламано” [Masenko : 68].

Лише 4,2 % опитаних державних службовців вважає, що не припускається помилок. Інші держслужбовці або помічають свої помилки (89,0 %, 10,1 % з яких припускається помилок під час зміни мови спілкування), або не звертають на них уваги (6,8 %), що не свідчить про їхню відсутність, а лише пов'язано з початковим або нульовим рівнем мовної свідомості, який є радше рівнем мовної несвідомості, свідомості зі знаком “мінус”, за класифікацією П. О. Селігея [Selihey : 15 – 26].

Розглянемо для прикладу цитату з інтерв'ю полтавки-держслужбовця 47-ми років з восьмирічним стажем. Вона вживає мовні одиниці з ознаками інтерференції та висловлюється за можливість наявності двох державних мов в Україні:

*<...> я думаю / що на / нашій території можливо **двуязиччя** / так само як двомовлення / як і у Канаді і у Швейцарії / і в інших країнах де є // якщо люди живуть і спілкуються російською мовою / то тут **могут** бути **перегіби палкі** <...>*

На 38 слів (зі службовими) припадає 4 з ознаками інтерференції, що становить 10,5 % від загальної кількості вжитих у тексті лексем. Однак якщо узяти до уваги весь текст інтерв'ю, то цей показник ледь сягатиме 2,5 %. Інформант припускається помилок нерівномірно, однак їхня частотність збільшується саме під час висловлення своєї думки про підтримування двомовності (вплив психологічних чинників). Незважаючи на те, що відсоток мовлення з ознаками інтерференції невеликий, інтерференція виявляється на кількох рівнях: фразеологічному (*точка зору*), лексичному (*навскидку*), синтаксичному (на місці безприменникової конструкції під впливом російської ужито применникову конструкцію *<...> я перехожу на ту мову на якій спілкуюся <...>*), – або бути комбінованою, наприклад, лексико-морфологічною (*двуязиччя*), тощо.

Серед тих, хто помічає помилки, є такі, хто у зв'язку з цим схильний до самокорекції, а є ті, хто припускається їх усупереч розумінню. Держслужбовці, які припускаються мовних помилок свідомо або несвідомо, є переважно носіями або початкового, або середнього рівня мовної свідомості і виявляють пасивне ставлення до мови. Зазвичай вони не схильні до мовної стійкості та заперечують наявність будь-яких проблем, пов'язаних із державністю української мови. Прикладом може слугувати відповідь киянина-держслужбовця 28 років з чотирирічним стажем. Він заявляє в інтерв'ю, що

проблеми функціонування української мови в Україні не існує, а в розмові з друзями впевнено говорить:

<...> ми як ветерани мовного майдану / можемо собі дозволити говорити / на будь-якій мові // он у Серьогі даже нога подв'орнута була //

На 19 слів 5 з ознаками інтерференції – майже 26,3 % репліки. Цей показник перевищує 25 % і перебуває за межею інтерференції під час спілкування з друзями. Однак у присутності дослідника держслужбовець намагається контролювати процес спілкування і відсоток інтерферованого мовлення різко знижується до 0,8 %. Це засвідчує не тільки потенційну мовну вправність державного службовця, а й бажання справити гарне враження на інтерв'юера.

Дехто з інформантів навіть уживає слова з ознаками інтерференції для комфорту. Так, киянин-держслужбовець 39-ти років зі стажем 15 років говорить про своїх колег, які, по-перше, соромляться вживати деякі українські слова, а по-друге, закріпили за деякими загальноживаними словами конкретне сленгове значення, внаслідок чого виникла необхідність запозичення з російської мови (з фонетичною адаптацією):

<...> ну я ніколи не чув щоб хтось казав там / гума / майже ніколи <...> все одно всі будуть говорити / гума це / гуманітарна допомога // а так / це резина! / ну хоча <...> ну от / чи тоже є проблема / тому що в побуті коли говорити / я то розумію / що це не сковородка / це пательня / ну але сказати це пательня / це якось викликає / ну ти шо / короче Валь / бичуєш? // ти шо самий умний? <...> (На 66 слів 7 з ознаками інтерференції – 10,6 %).

Хоч цей держслужбовець і виявляє мовну стійкість за різних ситуацій, однак для асиміляції у спільноті готовий свідомо вживати неправильні слова, словосполучення та речення.

Є також такі держслужбовці, які розуміють, що мають прогалини у знаннях української мови, однак не поспішають їх долати. Наприклад, киянин-держслужбовець 25-ти років з дворічним стажем:

<...> та я / в залежності <...> да / я в залежності від того з ким спілкуюсь // так то я понятно шо я / російськомовний / бо сам я з Харкова / у принципі // між собою ми спілкуємося / російською / з шефом / я спілкуюсь українською / вот / майже чистою // ну на скільки у мене / виходить чиста / настільки воно / й отримується // (на 51 слово ужито 8 з ознакою інтерференції (15,7 % – відсоток сталий протягом усього інтерв'ю).

Автори цих висловів належать до групи держслужбовців, що помічають помилки, але не готові до самокорекції з певних причин. Їхній рівень мовної свідомості, однак, залежить від великої кількості різних чинників [Selihey : 23].

Ті ж держслужбовці, які схильні до самокорекції та контролюють орфоепію, а також лексичну, фразеологічну та граматичну правильність,

скоріше за все матимуть високо-середній або високий рівень мовної свідомості. Фактично – носій такої свідомості є ідеальним типом мовної особистості державного службовця, адже за умов вимушеного українсько-російського білінгвізму людині без філологічної освіти та стійкої мовної позиції щодо мовних прав та обов'язків тяжко зберігати абсолютну правильність вимови та висловлення, особливо під час ситуативного спонтанного спілкування.

Тому ми не погоджуємося з О. І. Козієвською, яка стверджує, що міжмовна інтерференція властива лише окремим державним службовцям [Koziyevs'ka : 53]. Навіть знання мовних норм не забезпечує того, що держслужбовець їх дотримуватиметься. З двох варіантів – нормативного та ненормативного – він може вибрати другий. Усвідомлення своїх помилок по суті не обов'язково спонукає державного службовця до “простого мовного управління” [Spolsky : 11], що полягає у самокорекції.

Помітити невідповідність знань про мову та реальної мовної практики можна, порівнюючи писемне й усне мовлення. Наприклад, жоден державний службовець, яких ми спостерігали, не використовував форми кличного відмінка під час усного звертання, попри те, що в усіх листах обов'язковим є звертання до адресата у такій формі (з 21-го листа, що ми отримали у відповідь на наші звернення до офіційних установ, тільки в одному звертання вжито неправильно). Замість кличного вживають називний: <...> *так / добре Євгеній / ви не пенсіонер ще?* <...> *так Євгеній / добре / десь на півтретьюї / підходьте* (киянин-держслужбовець 61-го року з п'ятнадцятирічним стажем); <...> *Світлана Сергіївна / тут прийшли із комітету* <...> (киянка-держслужбовець 35-ти років зі стажем близько 8 років); <...> *так / Валентин Валер'євіч?* <...> (киянин-держслужбовець 60 років з двадцятирічним стажем). В останньому прикладі держслужбовець у власному імені навіть намагався передати російську фонетику при тому, що весь діалог був українською. Крім називного відмінка, на місці кличного також у вузькому колі вживають російську просторічну форму, яка твориться за допомогою відкидання закінчення -а, -я: <...> *ну ти шо / короче Валь / бикнеш?* <...> (киянин-держслужбовець 39-ти років з п'ятнадцятирічним стажем).

Ми допускаємо, що не всі держслужбовці обізнані з правилами творення наказового способу дієслова (заклик до спільної дії), якому в українській мові не притаманна аналітична форма з дієсловом *давай / давайте*, проте держслужбовці часто-густо вживають в українській мові саме її: <...> *я там / у нас був керів* <...> *ну начальник такий / дуже такий / ну хороша людина / і я говорю / давайте якось програміста запр* <...> *запросимо і зробимо / щоб тіки одну кнопочку натиснути* <...> (киянка-держслужбовець 36-ти років зі стажем 14 років); <...> *да / ну приходь давай / да // то ви на особистий підете чи лише звернення?* <...> (киянин-держслужбовець 61-го року зі стажем 15

років); <...> **давайте пишіть** на тому шапочку / я вам продиктую // голові комітету <...> **давайте я вас зареєструю** <...> (киянин-держслужбовець 38-ми років зі стажем 5 років); <...> **а давайте я попробую** <...> (киянин-держслужбовець 39-ти років зі стажем 15 років).

Ці два різновиди найпоширеніших помилок належать до морфологічних, оскільки пов'язані з неправильним творенням певних граматичних форм. Також держслужбовці неправильно вживають числівники у непрямих відмінках. Це стосується як простих, так і складних числівників під час називання часу доби чи дат не тільки на морфологічному рівні, а й на фонетичному та акцентуаційному: <...> **дитинство моє пов'язано з трим'я областями // це / вінницька / київська / і донецька //**, <...> **я свою родину знаю з тисчу сімсот сорокового року //**, <...> **по російських коренях я ідентифікував себе з тисчу шіссот чотірнадцятото року** <...> (киянин-держслужбовець 60 років з двадцятирічним стажем). Часові конструкції на позначення часу доби будуються переважно за зразком до російськомовних: <...> **двадцять шосте лютого дванадцять сорок три / придобідня пора і обіцяли принести / продати / книжку //** (киянин-держслужбовець 60 років з двадцятирічним стажем); <...> **десь на півтретьої / підходьте** <...> (киянин-держслужбовець 61-го року з п'ятнадцятирічним стажем). У тому самому реченні держслужбовець може вживати нормативну для української мови конструкцію і ненормативну. Наприклад: <...> **робочий мій день / починається з восьми годин і завершується / о сімнадцятій п'ятнадцять** <...> (полтавка-держслужбовець 25-ти років зі стажем більше року). Загалом, державні службовці не роблять помилок у вживанні назв годин, якщо вживають їх з прийменником *о / об*.

Неправильно уживають держслужбовці й службові частини мови: сполучники (*тойсть* замість *тобто*), прийменники (*згідно* замість *згідно з*, *відповідно* замість *відповідно до*), частки (стверджувальна частка *да* замість *так*, заперечна частка *не* замість *ні*).

Що ж до міжмовної інтерференції на лексичному рівні, то киянин-держслужбовець 60 років з двадцятирічним стажем зізнається:

<...> **буває так / я не можу знайти українському слову російського еквіваленту і навпаки / російському слову / український еквівалент //** ну це / залежить мабуть від словникового запасу <...>

Говорячи про недоліки свого українськомовного запасу, він припускається орфоепічних помилок під впливом російської мови: під наголосом у слові *еквівалент* він вживає йотований голосний звук [jé], який пом'якшує попередній приголосний [л], замість голосного [e].

Лексична інтерференція полягає в неспроможності мовця використовувати словниковий запас двох мов одночасно. Наприклад, полтавка-держслужбовець 25-ти років зі стажем більше року використовує російську лексему

заключатся у значенні ‘зводиться до чого-небудь, мати своєю суттю, своїм змістом щось’ попри те, що є українська лексема *полягати* з цим значенням: <...> *робота заключається в тому / щоб правильно вести діловодство* <...>. Інший державний службовець – киянин 25-ти років з трирічним стажем – ужив у одному вислові низку слів з ознаками інтерференції, три з яких є прикладом саме лексичної: <...> *ми так **прикладно** дивимося / що буде винесено* <...>, <...> *табличку **зделали** / що от на **даному** пленарному тижні / **будут** розглядатися такі-то такі-то такі-то законопроекти*. Замість українського слова *приблизно*, що вживають у значенні ‘не зовсім точно’ або ‘не остаточно’, держслужбовець ужив російське *прикладно* з фонетичною адаптацією до української мови (замість пом’якшеного приголосного [rʲ] використав твердий [r]). Те саме часто-густо стосується й інших слів. Замість українського дієслова *зробити* зі значенням ‘виконати дію’ вжито запозичення з російської *зделать*. Також держслужбовець замінює вказівний займенник *цей* на прикметник *даний*, що цілком природно для російської мови та небажано в українській.

Як бачимо, інтерференція в мовленні державних службовців виявляється на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях мови. Подекуди вона межує з суржилом як виявом гіперінтерференції. Держслужбовці нерідко адаптують російські слова до української мови, вживаючи українські афікси, і навпаки, до питомих українських слів додають російські словотворчі афікси, що й є основною ознакою суржикового мовлення. Інтерференції переважно зазнає не професійна лексика, а допоміжні загальноновживані слова:

<...> *я **начинаю от** аналітики законопроекту і **заканчую** / особистими дорученнями депутата* <...> *там дець **шось** поїхати / там / не знаю / сину реферат **роздрукуват** // це **всьо равно** теж роблю я //*

Цей приклад, як і попередній, належить державному службовцю з Києва 25-ти років з дворічним стажем. В обох прикладах ми можемо помітити цю тенденцію. Те саме стосується й інтерв’ю полтавки-держслужбовця 25-ти років зі стажем близько року.

Отже, державні службовці, за якими ми спостерігали, схильні до мовних помилок, пов’язаних з українсько-російським білінгвізмом. Інколи це має прояв на рівні окремих слів, а інколи – на рівні інтерферованого тексту, що переходить у суржик (здебільшого за неофіційних умов спілкування). Інтерференція виявляється на всіх мовних рівнях, але по-різному. Інтерференція у загальноновживаних словах, що допомагають формувати зв’язний текст, засвідчує перехід державних службовців від російської до української під час фахового спілкування. Основна українська термінологічна лексика, яку вони використовують для роботи, є відомою та зрозумілою для них – переважно це іменники або іменниково-прикметникової словосполучення. Допоміжна спеціальна і загальноновживана лексика – дієслова, прислівники,

прийменники, сполучники тощо – зазнає інтерференції під впливом російської мови. Це свідчить про перехід з базової російської мови на українську, що є позитивною тенденцією. Однак процес зміни основної мови спілкування є досить проблемним і складним. Хоч перехід здійснюється більш-менш стихійно, ми можемо констатувати, що рівень мовної свідомості або допомагає засвоєнню мови, або гальмує цей процес на практиці. Одні держслужбовці схильні до самокорекції, а інші – навпаки свідомо порушують норми однієї мови під впливом іншої та не прагнуть до українськомовного самовдосконалення навіть за офіційних умов. Готовність до самокорекції і рівень мовної свідомості є взаємозалежними, тому що розвиток готовності сприяє розвитку рівня мовної свідомості та навпаки. Проте одного параметра – здатності до самокорекції – замало для категоричного визначення рівня мовної свідомості. Варто враховувати також ті критерії, які визначає П. О. Селігей: грамотність і чутливість мовця до мовних явищ, його реакцію на помилки інших, мотивацію і скерованість його мовної діяльності тощо.

References

Kalita, Inna. *Sovremennaja Belarus': jaziki i nacional'naja identichnost' (Modern Belarus: Languages and National Identity)*. Ústí nad Labem, 2010.

Koziyevs'ka, Olena. *Osoblyvosti formuvannya kul'tury movlennya u profesijnyj dijal'nosti derzhavnykh sluzhbovtiv (Peculiarities of culture of speech forming in professional activity of public servants)*. Diss. National Pedagogical Dragomanov U, 2003. Abstract.

Masenko, Larysa. *Surzhik: mizh movoiu i "yazykom" (The mixed Russian-Ukrainian dialect: between "mova" and "yazyk")*. Kyiv: Vydavn. dim "KM Akademija", 2011.

Plotnyts'ka, Inna. "Problemy movlennyevoho etyketu v derzhavniy sluzhbi (Language Etiquette Problems in the state menegment)". *Dukhovnist' ukrayinstva (Spirituality Ukrainians)* 4(2002): 133–136.

Selihey, Pylyp. *Movna svidomist': struktura, typolohiya, vykhovannya (Language consciousness: structure, typology, education)*. Kyiv: Vydavn. dim "KM Akademija", 2012.

Shelud'ko, Vira. "Movna povedinka derzhavnykh sluzhbovtiv Kyjeva ta Poltavshchyny (Language behavior public servants Kyiv city and Poltava region)". *Ukrainica VII*. Olomouc, 2016: 333–339.

Shevchuk-Klyuzheva, Ol'ha. *Ukrayins'ke usne movlennya na Donechchyni (Ukrainian spoken language in Donetsk region)*. Vinnytsya: Nilan, 2015.

Spolsky, Bernard. *Language menegment*. Cambridge, 2009.

Stavyts'ka, Lesya, and Volodymyr Trub. "Surzhyk: mif, mova, comunicatsiya (The mixed Russian-Ukrainian dialect: the myth, language, communication)". *Ukrayins'ko-rosiys'ka dvomovnist'. Lingvosotsioculturni aspekty (Ukrainian-Russian bilingualism. Linguo-socio-cultural aspect): proceedings of the scientific papers*. Kyiv : Univ. vyd-vo PULSARY, 2007: 31–120.

Abstract

Vira Sheludko

INTERFERENCE IN THE SPEECH OF CIVIL SERVANTS ON THE BACKGROUND OF THEIR LANGUAGE CONSCIOUSNESS

Background. A civil servant is the key figure in the formation of quality communication between the state and the citizen. His/her spoken language in official communication should be impeccable. However, civil servants' spoken language is far from ideal due to forced Ukrainian-Russian bilingualism. It affects the state of the culture of the Ukrainian language in society, because people emulate their speech, replicating errors made during official business communication, repeating linguistic neoplasms, etc. Under such conditions, it is important to take into consideration not only the language of communication of civil servants, when appointing them, but also their competence in each of the languages, especially in Ukrainian.

The Purpose is to analyze the attitude of the civil servant of the city of Kyiv and Poltava region to language errors under forced Ukrainian-Russian bilingualism at different levels of linguistic consciousness.

Methods. When conducting polls and interviewing civil servants, quantitative analysis and a descriptive method were used.

Results. Interference in the spoken language of civil servants is manifested at the phonetic, lexical and grammatical levels of the language. At times, it shifts to surzhyk as a manifestation of hyperinterference. Civil servants often adapt Russian words to the Ukrainian language using Ukrainian affixes and vice versa. Interference predominantly lends itself not to professional vocabulary, but to auxiliary general words.

Discussion. We can state that the level of language consciousness either helps assimilate the language or hinders this process in practice. Some officials are inclined to self-correction, while others do not seek Ukrainian language self-improvement, even in formal areas. Readiness for self-correction and the level of linguistic consciousness are interrelated. However, the ability to self-correction is not enough to categorically determine the level of linguistic consciousness.

Keywords: bilingualism, coordinate bilinguals, subordinate bilinguals, interference, surzhyk (the mixed Russian-Ukrainian dialect), linguistic consciousness.